

turredaktör: Knut Carlqvist (knutc@algonet.se)

Kronika

Husen fanns där inte i går, påpekar Lars Fimmerstad. En del finns där inte än, som kanslerspalatset – *die Welt hat solch' ein Haus nie jeseh'n.*

Berlin minns inte

Jag hittar knappt den lugglitna, ofullständigt återuppbyggda staden där jag vandrar så ofta under det kalla krigets ångestfyllda örnrosasömn. Under 1990-talet syntes mest utgrävda tomter och byggkranar. Nu invigs nya byggnader dagligen i spuret mot millennieskiftet. Det mesta i den nya grundartidens kyligt eleganta och urbana stil. Riktiga stadshus klädda i sten med utnätsfasader och butiker i botenvåningen. Men det är hus i ortom tid och rum. De har inget förlutet och kanske inte heller någon framtid.

Marmorglansen är Europas svar på Amerika. De få restaurerade historiska byggnaderna sjunker obemärkta in i bakgrunden. Det nya Berlin dinerar i globalt minimalistiskt inredda jätterestauranger och sippar margueritas i barer med höga tak och långa diskar.

I ostädade vrår döljer sig ännu någon gammaldags östuga eller brädklädd krog med ölkrus, grovhuggna köttträtter och stinna corvar. Sådant vill inte det nya Berlin veta av. Aldrade stamgäster curar vid stamborden med sin Schweinhaxe. De flesta är förbi utanför med bortvända ansikten till någon miljö som just blivit skapad. Hur underbart är inte detta uppbrott från det förgångna! Berlin är staden för den som vill börja ett nytt liv. Den från San Francisco att verka förkvävd av tradition. Borta är också det örna Västberlins hippies och musockupanter, torgen och stationernas patrisk är bortstädat. Inga *Alternative Rym*. Kommersen tränger ut de alternativa experimenten.

Vid Oranienburger Strasse ned sin nyrestaurerade synagog lyser ännu trotsiga affischer i det delvis utbombade Wertheimvaruhuset. Men ack, det alternativa kafé visar sig vara stylat för att se alternativt ut. Väcklipta borgarbar dricker kaffe vid bord i milanesisk design.

Förvånad ser jag att museerna har samlat sig till höstens stora evenemang: *Konst i Tyskland under 1900-talet*. Ett tema som verkar främmande, där man lever i framtiden. Mycket riktigt, utställningarna skryms av att påpeka att det handlar om konst i Tyskland. Utställningen i Altes Museum, Hamburger Bahnhof och det nya Nationalgalleriet blir garanterat global. Och all konst er ut som vore den gjord i går.

Och den som inte är nöjd kan leva i nästa millennium. I *Nfo box* – en röd byggnad på pelare vid Potsdamerplatz – visas len nya huvudstaden i nästa tusenårrike: en gigantisk centralstation, Lehrte Bahnhof, ett kanslerspalats vid riksdagshuset som ommer att lägga andra länders residens i skuggan och en skog v skyskraper vid Alexanderplatz. Kilometerlånga stråk med nya mbetsverk som skär rakt över floden Sprees naturligt omödrarna äge vid riksdagshuset. Varje år bjuder på nya stadspartier. Zap, ap, nytt hela tiden, passande för den nya tidens berlinare.

Det är med en känsla av eufori jag vandrar i det som redan är ärdigt. Du sköna nya värld! Friedrichstrasse där jag fordom minuterna före midnatt ilade i brunkolsdimman för att hinna till checkpoint Charlie innan gränsen stängdes. Nu en glittrande fråsgata med lyxbutiker, vars kunder ännu lyser med sin fränaro.

Men plötsligt! På den ödsligaste delen av Friedrichstrasse inner jag en sista hälsning från DDR: *Hotel, Restaurant Adria*. Skyltarna i den 1930-talsfutura som arbetar- och bondestaten ilskade flagnar på den cementgrå fasaden. Ingången under den sönderlagna baldakinen är igenmurad. Det blir ett tankeväckande konstverk, en av de få minnelserna om att staden har en historia.

21 oktober 1999
LARS FIMMERSTAD

Berlin är staden för den som vill börja ett nytt liv. Den får San Francisco att verka förkvävd av tradition.

Guds förödande finger

Talleruds skildring av de stora farsoterna är både skrämmande och trösterik, menar Olav Wiström.

Sjukdomsförloppens varjehanda är inget för hypokondriker, mer för dem som gillar Guds straffande finger. Luther kallade böldpesten för "Guds faderliga äga", och det synsättet är ännu levande. När Columbus och hans manskap åter beträdde spansk jord 1493 hade en del karlar utslag i ansiktet och på händerna. De tog lätt på saken, eftersom besvären var måttliga. Snart nog blev det annat ljud i skällan. Tio år senare hade hela Europa och stora delar av Afrika och Asien smittats av den veneriska pesten. Berndt Tallerud följer den i spåren i *Skräckens tid*.

Medicinshistoria

Berndt Tallerud
Skräckens tid
Prisma, 1999

Den tyske biologen Fritz Schaudinn såg en syfilispiroket i mikroskopet år 1905 och när serumforskaren Paul Ehrlich presenterade en verksam medicin, salvarsan (av latinets *salvare*, rädda, och *arsen*, arsenik), var lösningen nära. Erlichs assistent, japanen Sahachiro Hata, hade lika stor del i upptäckten och vitmakarna fann strax slogan: "Först älska – sedan Hata". Med Alexander Flemings upptäckt av mögelsvampens effekter kunde syfilis botas. Penicillin sattes in på människor 1941 och Nobelpriset kom 1945.

Syfilis hölls först för en galant sjukdom bland kyrkliga dignitärer och fint folk. Man stolsrades med den. Shakespeare säger, möjligen ironiskt:

"Han är en ädel man, han är en sansad man, han har syfilis."

Krönt av sjukdom

På 1500-talet kallades sären i pannan *Corona veneris*, Venus krona. När sjukdomen inte var så galant längre, när hela folket drabbades, blev det dags att dölja koporna. Pannband blev högsta mode bland damerna, allongeperuker bland herrarna. Häravfall är en av sjukdomens ledsamma komplikationer.

Syfilis orsakade en social revolution. Man sov inte längre som under medeltiden i samma säng, drack inte ur samma mugg och badade inte i samma kar. Sedlighetspolisier, paltar, såg till att hororna besiktigades två gånger i veckan. Med urbaniseringen nådde könshandeln kolossalformat. Sjukdomen följde de rörliga yrkesutövarna och i Värmland kallades den lantmätarsjukan.

Den som inte trodde på Guds finger lutade sig mot nationalekonomen och filosofen Robert Malthus. Farsoterna är naturens sätt att korrigera en ohämmand befolkningstillväxt. Ändå förmådde folk att leva med dem.

Framstående syfiliter var skalderna Goethe och Keats. Bägge hade dessutom lungst. Samma sak med Heinrich Heine. Ändå blev Goethe 83 år. Var det dieten

Döden i vitögat. "Mors syphilitica", döden i syfilis, tolkad i en gravyr av Félicien Rops (1833–1898).

och fotvandringarna i ungdomen, tro? Det påstås så. Schubert fick syfilis 25 år gammal när han skrev på h-mollsymfonin, *den Ofullbordade*. Han dog dock av tyfus sex år senare. Nicolò Paganini dog visserligen av tuberkulos 1840, men han hade långt gånget syfilis i svalg och munhåla. Flaubert genomgick, liksom de andra, vedervärdiga kvicksilverkurer och tappade hår och tänder.

"Mina gaddar har stuckit", sa han.

Vill man veta hur glädjeflickorna drabbades rekommenderas slutsidan i Zolas *Nana*.

I början av 1920-talet kunde man i Sverige räkna 40 000 döda i spanska sjukan, den svåra influensa som i likhet med Asiaten och Hongkongviruset började sin jordrenruntvandring i Fjärran östern. Totalt insjuknade bortot en halv miljard människor och 25 miljoner avled. På 1930-talet lyckades till sist forskarna isolera influensaviruset hos griserna – något grisuppfödarna inte gillade.

Hjälpande djurkur

Veterinärmedicinen kom som så många gånger förr läkarvetenskapen till hjälp och "spanskan" kunde hejdas.

En och annan hade dessförinnan försökt tjäna en hacka på farsoten. I Dagens Nyheter annonserade 1918 signaturen Ars vivendi:

"Journalist som är i tillfälle att skriva en bok om spanska sjukan, ett sätt att bota den och hur man skall skydda sig däremot, önskar låna en skrivmaskin i 14 dagar eller tre veckor."

Och i Upsala Nya Tidning förkunnade Cirkus Adolfi:

"Spanska sjukan får inte den som går på Cirkus och skratrar. Tjocka Pelle garanterar."

dat flest dödsoffer genom historien. Fortfarande dör tre miljoner årligen. Den är inte lika smittsam som smittkoppor och mässling, för det krävs långvarig och nära kontakt för att smittan ska överföras. Sjukdomen smyger sig på: trötthet, feber, avmagring, nattliga svettningar och en ettrig torrhosta.

Före mitten av 1940-talet fanns ingen bot. Huskurerna var därför legio, mjölkkurer, enbärsolja eller att stärka lungorna med hjälp av blåsinstrument. Vanligast var att de "bröstklen" rekommenderades sol och frisk luft i mängd.

Stilhet, vila och närmande mat ansågs också värdefullt för tillfrisknandet. Sanatorier byggdes i natursköna trakter, gärna högt uppe i bergen. En berömd sanatorieroman är Thomas Manns *Bergtagen* som han skrev då hustrun var på kur i Davos i Schweiz. Edith Södergran var också där och beskrev platsen som "en stad av vita hus bakom en stad av vita kors".

Vi är många som minns tuberkulinprovet i skolan. Sprutan förväntades ge en ömmande rodnad på armen efter ett par dagar, då var skyddet mot TBC fullgott. Uteblev reaktionen var elven tvungen att Calmette-vaccineras. Var och en måste kunna visa upp ärrer efter "kalmettet".

Med urbaniseringen nådde könshandeln kolossalformat. Sjukdomen följde de rörliga yrkesutövarna och i Värmland kallades den lantmätarsjukan.

Ett annat läkemedel var streptomycin som framställdes av jordbakterier. Resultatet var till en början gott, men snart skaffade sig bakterier en motståndskraft. Ett annat botemedel baserades på salicylsyra. Biokemiprofessorn Jörgen Lehmanns paraaminosalicylsyra, PAS, drabbades av samma problem. Lösningen visade sig vara en kombination av de två preparaten.

Numera finns ett dussin läkemedel mot tuberkulos. Ändå är farsoten att räkna med. I spåren av aids registreras tusentals nya fall per år. Ökad invandring från länder där tuberkulos förekommer är en annan orsak, liksom turismen. Nya resistentia stammar har upptäckts. Det finns därför, som Tallerud hävdar i sin utomordentliga översikt, skäl att återinföra den obligatoriska TBC-kontroll som slopades på 1970-talet.

OLAV WISTRÖM